

Den opmærksomme Romarejsende vil på sin vandring gennem Basilica Julia på Forum Romanum kunne finde dette og lignende »mølle«-spil indridsede i gulvets stenkædning.

takt, der foregik på gader og stræder. Nok ville man have set en del børn løbe omkring og lege, men kvinderne ville haste af sted, udveksle korte hilsner, og i det hele taget færdes mere målbevidst. På indkøb, på vej efter vand måske, eller i gang med at slæbe vaske-tøj mod vaskepladsen. Men byen havde også et planlagt socialt liv – fælles for alle. Da Saio igen trådte ud på gaden og fortsatte op ad den øst-vest gående vej, ville han ud mod højre kunne skimte de øverste kanter af Aquincums amphiteater over bymuren, og til venstre – på hjørnet af den øst-vest og den nord-syd gående vej kunne han se livlig trafik på vej ind og ud af et af Aquincums fornemste badeanlæg. Som en effektiv baggrund strakte byens akvædukt sine buer mod himlen.

Bade, amphiteater og i øvrigt også teater, som for Aquincums vedkommende lå i den sydlige del af byen, var byens tilbud til alle borgere, mænd, kvinder og børn. De udgjorde den institutionaliserede sociale ramme og fandtes som sådan i enhver by på et vist niveau. Medens teater og amphiteater kun var i brug på festdage, blev badene benyttet dagligt og var måske byens allervæsentligste samlingssted. Derfor havde en by heller ikke kun ét eller to bade, men ofte betragteligt flere, fordi badenes kapacitet på grund af den flittige brug måtte svare nogenlunde til antallet af indbyggere. I Aquincum har man således lokaliseret ialt 14 bade.

Et bad kunne få en romer til at bære over med meget. Den romerske satiriker Martial, som levede i slutningen af det 1. årh. e.Kr., udtrykte det således: Hvad er værre end Nero, men hvad er bedre end Nero's bade? Men intet bad og i det hele taget intet byliv uden vand. Aquincum var ikke vokset frem tilfældigt. Enhver bys placering var baseret på et skøn over mulighederne for at sikre en ordentlig vandforsyning. Og vand var der rigeligt af. Mange kildevæld havde deres løb nord og vest for Aquincum. Så mange, at man normalt antager, at byens navn er dannet over det latinske Aqua (kilde/vand). Oven i købet findes thermalkilder, således som den tilrejsende også i dag vil kunne konstaterere, hvis Budapests tyrkiske bad aflægges et besøg. Et i øvrigt ikke dårligt sted, hvis man ønsker at få et indtryk af, hvorledes et romersk bad har fungeret.

Og akvædukten i Aquincum har netop ført varmt vand til byen, ikke drikkevand. Til opsamling af det varme vand byggede romerne et opsamlingsbassin nord for byen for på denne måde at tage noget af trykket af vandet. Dernæst blev det ledt ind i akvædukten, som fortsatte ind i Aquincum med afstikker til badene dér; den fortsatte derefter

Den såkaldte Pont du Gard, aquaedukten, som førte vand ind til antikkens Nîmes. Her føres ledningen over floden Gard. Vandet løb i den rende, som kan ses helt for oven. Den nedre del har senere tider udvidet en smule, så den kunne fungere som bro.

ter mod syd for at ende i legionslejren. Også her var bade og i øvrigt også et lazaret, som på denne måde fik frisk varmt vand. Selve akvædukten kan man følge over 5 km, og ikke mindre end 1.500 piller til at bære selve vandledningen er blevet sporet. Man har altså investeret kraftigt i denne side af bylivet, men det er dog et relativt beskedent anlæg, hvis man sammenligner med imperiets længste akvædukt. Den løb fra Djebel Zaghouan i Tunesien til Karthago, en strækning på omkring 132 km. Men også de mere nordlige egne kunne være med. Köln blev forsynet med vand gennem en ledning, som kom fra Eifelbjergene omkring Nettersheim, en strækning på ca. 100 km. Bag bygningen af disse ækvædukter, som findes overalt i det

romerske imperium, har ikke blot ligget eminent ingeniørarbejde, men også utroligt nøjagtige beregninger. Problemet var at bringe vandet frem under et ganske bestemt tryk, hvilket indebar, at akvæduktens fald fra kildens udspring til ækvæduktens mål måtte udregnes meget omhyggeligt.

Det kunne dreje sig om centimeter selv på afstande op mod een kilometer. Dette betød, at sænkninger i terrænet måtte overbygges med ofte kolossale konstruktioner, således som vi kender dem fra f.eks. Pont du Gard i Provence og fra Segovia i Spanien. Omvendt måtte man andre steder ned i jorden og konstruere kilometerlange underjordiske kanaler med mandehuller til oprensning.

Opbygningen og administrationen af dis-

se vandfordelingssystemer var næsten aldrig privatiseret. Fra Rom, som var badenes by par excellence, kender vi denne forvaltning ganske godt, fordi én af mange vanddirektører, Frontinus, gjorde sig den umage at forfatte et skrift "Om Roms Vandforsyning". En dansk forsker, Jørgen Hansen, har udgivet, oversat og kommenteret dette skrift (Roms Akvædukter, Museum Tusulanum, 1986), som i lange passager er rent teknisk. Et eksempel:

Vandforsyningens rørdimensioner er indrettet enten med tomme eller unse som måleenhed. Tommer bruges i Campanien og flere andre steder i Italien, unse bruges i Apuliens byer.

En tomme er ifølge praksis 1/16 fod, unse 1/12 fod.

På samme måde som der er forskel på en unse og en tomme, er betegnelsen tomme ikke éntydig. En tomme kaldes kvadratisk, en anden rund. Den kvadratiske er 3/14 af sig selv større end den runde, og den runde er 3/11 af sig selv mindre end den kvadratiske, da hjørnerne jo går fra.

Senere afskaffede man i Rom de gamle rørdimensioner og tog et nyt rør i brug, som ikke var dimensioneret efter unsen eller en af de to tommer.

Det blev kaldt quinarier (5-røret) ...

... Det andet princip anvendes, når røret ikke vokser med et givet antal quinarier, men med diameterens størrelse, hvorefter røret dels får sit navn, dels øger sin kapacitet.

Quinarier bliver f.eks. til en senarie (6-rør), når der lægges 1/4 tomme (ca. 5 mm) til dens diameter. Den forøger ikke sin kapacitet med en hel enhed: den tager nemlig 1 quinarie plus 5/12 plus 1/48 (57,4 m³/døgn).

Og på samme måde øger 7-røret og 8-røret lige til 20-røret deres kapacitet, idet der – som ovenfor nævnt – lægges 1/4 tomme til deres diameter. Så følger den metode, som bestemmer og benævner en given rørdimension efter det antal kvadrattommer, som indeholdes i dens areal, dvs. lysning ...

(Frontinus, kap. 24 og 28. Oversættelse Jørgen Hansen).

Den omfattende underliggende forvaltning og kontrol, der fagligt måtte udføres, afspejles i samme skrift, kap. 117 (oversættelse Ase Bay):

Hver gruppe har forskellige specialarbejder: der er tilsynsmænd, inspektører ved vandreservoirerne, vagter, brolæggere, stukkatører og andre håndværkere. Af disse må nogle være stationeret uden for byen for at tage sig af de ting, som ikke kræver det store slid, men dog forekommer at kræve hurtig udrykning. De inde i byen, der er stationeret rundt ved vandreservoirer og fontæner, må stadig hænge i med de forskellige specialopgaver, navnlig med henblik på akutte situationer, for at der fra mange kvarterer kan ledes rigeligt med vand til hjælp for et, der rammes af vandmangel. Det var blevet almindeligt, at de mange slaver fra de to grupper, når deres foresatte ønskede at blive populære eller bare så igennem fingre med det, beskæftigedes ved private foretagender, men jeg besluttede at bringe orden i forholdene igen og få dem beskæftiget ved de offentlige arbejder på den måde, at jeg dagen før skrev ned, hvad hver gruppe skulle lave næste dag, og lod føre regnskab over, hvad den havde fået lavet hver dag.

Det er muligt, at Saio på sin vej op gennem de dødes by kan have fået en stram ligstank i næsen fra de fattiges grave i bageste række. Men inde i byen har der takket være den omfattende kloakering og de meget rigelige tilførsler af vand været både rent og lugtfrit. Følger vi igen Martial, har han i et af sine epigrammer skrevet, at "vandet lyser så hvidt og så klart, at du ikke aner, at der er vand i bassinet, men tror, at det er det rene marmor, der stråler dig i møde". Vandet har været friskt og rent og rigeligt. Tyske forskere har beregnet, at den før omtalte akvædukt fra Eifelbjergene til Köln sammen med en række mindre tilførsler har sikret det antikke Köln en daglig forsyning på 20.000 m³ frisk kildevand, hvilket svarer til 200 liter i sekun-

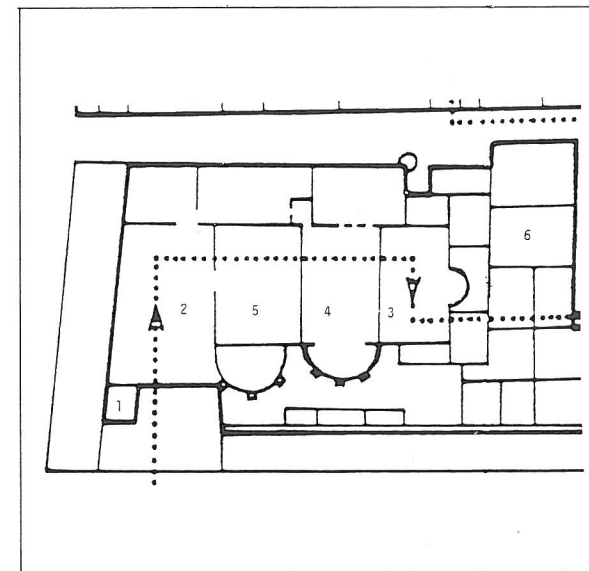
Eksempler på blyrør. Museet i Arezzo, Italien.

det. Hvis man forestiller sig, at der har boet måske 10.000 mennesker i og ved Köln, har hver enkelt person kunnet have et forbrug på 2000 liter om dagen.

Så meget har den enkelte naturligvis ikke brugt. En stor del af vandet blev fordelt gennem terrakottarør eller blyrør ud til fontæner og bassiner i selve byen – og herfra ud i kloaksystemet. Dels kunne man – hvis man ikke havde indlagt vand i sit hus – hente vand ved fontænerne, dels måtte man af hensyn til brandfaren stadig have vand parat. Også værksteder, som arbejdede med fremstilling af jernværktøj, støberier, keramikværksteder, glaspusterier og eventuelle valkere og tøjvaskerier havde brug for store mængder vand. Langt størsteparten gik dog til byernes badeanlæg. Som nævnt havde Aquincum i al fald 14 sådanne anlæg, og hvis man forestiller sig, at langt størsteparten af befolkningen har taget et bad dagligt, og at dette er sket i rindende vand, må der have været tale om meget store mængder.

For et romersk bad er ikke kun ét bad, det er mange. Nok vasker man sig grundigt, alligevel besøgte man ikke badene blot af hygiejniske grunde. Juvenal har forfattet en ofte misforstået og meget forkættet sentens: En sund sjæl i et sundt legeme. En romer eller græker ville aldrig associere denne tankegang med kolde afvaskninger, disciplin eller sportslige og gymnastiske aktiviteter, som skulle holde udøveren på rette vej. For dem var sjæl og krop to sider af samme sag, og de ville nikke genkendende til mere moderne lægevidenskabelige betragtninger om psykosomatiske sygdomme. I ro og mag plejede man sig selv; tog bade, gjorde gymnastik, snakkede, hvilede i solen eller skyggen, så på kunst, "læste" bøger, eller nød en enkelt drink og en pølse. Et bad eller et thermeanlæg lå langt nærmere vores medborgerhuse eller kulturhuse end vore moderne svømmehaller. I dette bad tilbragte en gennemsnitsbybo i det romerske imperium op til et par timer om dagen i selskab med andre menne-

sker, altså nogenlunde lige så lang tid som en gennemsnitsdansker bruger på at se fjernsyn. Følger læseren grundplanen over badet i Aquincum, og er han med Saio drejet om hjørnet og gået mod syd ned ad den nord-sydgående hovedakse, vil han i rum nr. 1 kunne skimte opsynsmanden og billetselgeren i sit lille aflukke. For det var ikke altid gratis at gå i bad. Byens rigmænd eller eventuelt den person, som havde givet byen badet, kunne helt eller delvist udstede fribilletter til badet ved særlige lejligheder, men normalt måtte man af med et beskedent beløb. Fra en indskrift fundet nær det moderne Aljustrel i Portugal – det antikke Vipasca – ved vi, at billetten i al fald dér kostede 1/2 as. Besynderligt nok kostede den samme billet for kvinder 1 as. Kvinder har således tilsyneladende måttet betale dobbelt så meget som mænd for at gå i bad. Ingen har kunnet finde en rimelig forklaring herpå. Der er næppe tale om kønspolitisk diskriminering i moderne forstand, og en forklaring må sikkert søges i praktiske forhold omkring organisationen af henholdsvis mænds og kvinders badetid. Forklaringer, som går på "hygiejniske" grunde, det vil sige kvindens menstruation, er fremført, men mangler, så vidt jeg kan se, indre logik. Det står fast, at mænd og kvinder kunne bade sammen, men det er lige så klart, at det bestemt ikke var nogen dydsattest for kvinden. Mændene badede nøgne, og kvinder var iført en slags bikini. Men normen var – som vi ved det fra f.eks. Pompeii – at der fandtes mandsbade og kvindebade, eller at mænd badede på ét tidspunkt af dagen, kvinder på et andet. Besøger man det ovenfor omtalte tyrkiske bad i Budapest, vil man parallelt hermed finde, at dette er forbeholdt kvinder på bestemte ugedage, mænd på andre. Men en sådan deling ville have været i strid med den romerske grundtanke om et dagligt bad.

Grundplan. Det offentlige bad i Aquincum. Se teksten. Den stiplede linje angiver den vej, som den nutidige besøgende skal gå.

Efter at have betalt, bevægede man sig ind i rum nr. 2, det såkaldte *apodyterium*. Det betyder afklædningsrum, og her anbragte man sit tøj og sine småpenge i en lille niche i væggen. Som det vil fremgå af det lille citat nedenfor om livet i et thermeanlæg, var det nødvendigt at have en opsynsmand her til at passe på tingene. Ellers kunne de blive stjålet. Så kunne selve badeprocessen begynde. Første bad, rum nr. 3, foregik i *caldarium*, det varme bad, som ordet siger. Som det ses på grundplanen, har den besøgende måttet gå bag om de to andre bade, som man normalt fortsatte videre igennem. Det er rum nr. 4, det halvvarme bad (*tepidarium*) og rum nr. 5 *frigidarium*, det kolde bad. Derfra kunne man så gå ud og tage sit tøj. Men det kan ikke afvises, at man i Aquincum har taget badene i den modsatte rækkefølge dvs. koldt-lunkent-varmt og så måske koldt igen. Denne turnus går igen i

ethvert bad, og uanset om man står i badene i Timgad, i Rom eller i Trier, vil man uden besvær kunne genfinde disse tre hovedrum. Men derudover kom varianterne. Særlige svede- eller dampbade som nr. 6 i Aquincum, sauna'er, altså tørluftbade, og derudover små rum til massage eller medicinske bade såsom svovlbade. Endelig også mindre rum til den stedlige *medicus*, til lægen.

Lægen er en interessant person. Man kan i visse perioder spore en tendens til, at læger bliver "offentligt ansatte" og som sådan lønnet af staten eller byen eller i al fald er skattefri. Men normalt har man måttet betale for en konsultation og for en eventuel behandling. Righoldige fund af skalpeller, knive og andre kirurgiske instrumenter giver et frygtindgydende indtryk af de smerter, som må have været forbundet med de kirurgiske indgreb, man rent faktisk foretog. Repræsenteret med navne som Hippokrates, Celsus og Galen har vi en righoldig lægevidenskabelig litteratur fra antikken, som demonstrerer den ofte dybe forståelse for de mekanismer, som holder sammen på det skrøbelige menneskelige legeme. Forsøg foretog man også. Det kan løbe en koldt ned ad ryggen, når man hos Celsus kan læse, at han tager afstand fra vivisektion på *levende* – selv om det var dødsdømte kriminelle. Men normalt har man indskrænket sig til at fjerne dårlige tænder og skære bylder etc. De antikke vivisektioner havde ikke til formål at udvikle kirurgiske teknikker og helbredelse gennem kirurgi, men at uddybe kendskabet til de indre organer og deres funktion for derigennem at kunne finde den rette medicinske behandling. Og denne form for behandling blev uhyre meget brugt – og misbrugt. Den antikke grundopfattelse var, at "*medicus curat, natura sanat*", det vil sige, at lægen lindrer (eller måske snarere "lapper"), naturen helbreder. Sygdomme skulle altså bekæm-

pes med naturens egne midler: thermalbade, urter, urtesalver, omslag af forskellig art etc. Igen i thermeanlæg har man fundet forskellige lægestempler i bronze, som har karakter af recepter. De viser i øvrigt, at forskellige former for øjensygdomme, som oftest betændelse, har været meget udbredt. Men hvem var lægen, og hvorfra havde han sin viden?

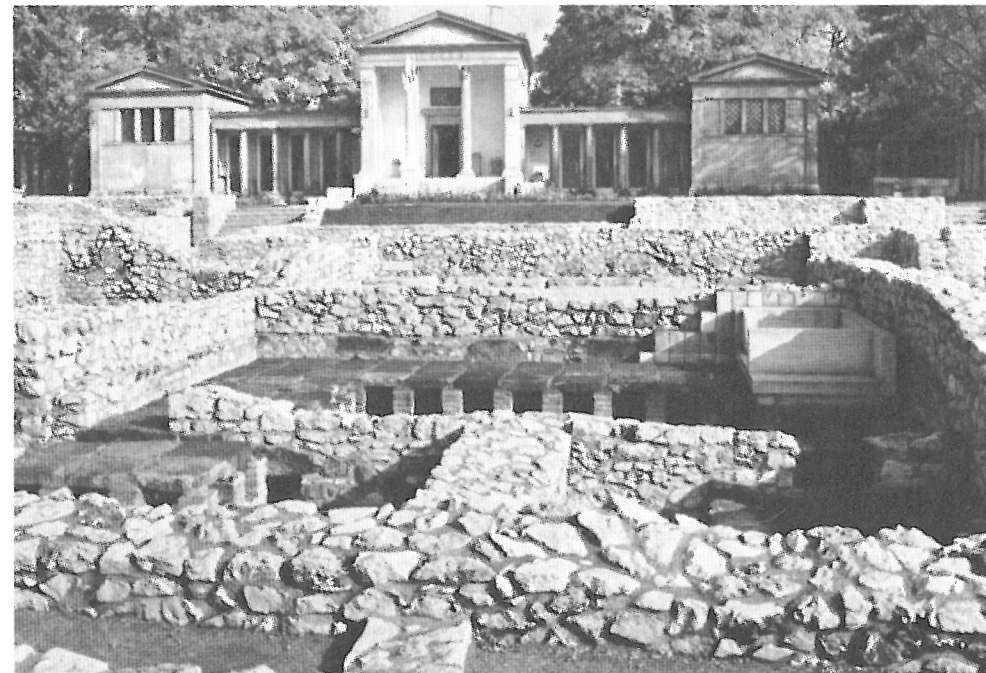
Plinius den ældre skriver i sin *Naturhistorie* (29. bog, kap. 17), at

... Medicin er den eneste af de græske videnskaber, som seriøse romere endnu ikke er begyndt at dyrke, skønt man kan tjene gode penge ... Og de, der begynder (på medicin) går hurtigt over til den græske skole. Og ikke nok med det. Hvis de beskæftiger sig med det på noget andet sprog end græsk, så mister de deres autoritet selv hos lægmænd.

Lægerne var ofte grækere, uddannet i Østen, ikke sjældent tidligere slaver, som var blevet frigivne. Og med sin betragtning om det græske er Plinius inde på den usikkerhed, som også kan gribe det moderne menneske, når en læge taler latin. For over hvad dækker det egentlig? Plinius fortsætter:

... For det forholder sig jo sådan, ved himlens skyld, at medicin er den eneste videnskab, i forbindelse med hvilken man kritikløst overgiver sit liv til en hvilken som helst person, der kalder sig læge, uanset at der ikke er nogen form for bedrag, som indebærer større fare.

Læser man videre hos Plinius, kan man finde hundreder af opskrifter på salver og medikamenter, som kan helbrede alt lige fra sindssygdom til et brækket ben. Denne læsning bekræfter Plinius' egen tvivl. Grænsen mellem seriøse læger og kvaksalvere har været flydende, og ingen har rigtigt været i

Vue ud over svedebadet i Aquincum (6). Hulrummet under gulvet til den cirkulerende stærkt opvarmede luft ses tydeligt. I højre hjørne et lille badebassin til køligt vand. I baggrunden skimtes den moderne museumsbygning.

stand til at trække den skarpt op. Derfor finder man også hyppigt en statue for lægeguden Aesculap i thermeanlæggets søjlegang, og ved mange templer kan man finde store depoter af offergaver, som syge mennesker har bragt pågældende gud som tak for helbredelse. Disse votivgaver har ofte form efter den legemsdel, der er blevet helbredt og giver således sammenholdt med skriftlige kilder – som f.eks. Celsus og Plinius – et ganske godt indtryk af, hvad man har fejlet i antikken. Sammenlignes dette med oplysninger på gravsten om dødsalder, kan man udlede visse data om den romerske families fysiske liv. Bortset fra spørgsmålet om levealder og børnedødelighed, som jeg vil vende tilbage til, er det helhedsbillede, man kan udlede deraf ikke overraskende. Man led

ikke af det moderne samfunds hovedsygdomme, som jo i ikke ringe grad er styret af kostvaner og livsformer, som var antikken fremmed. Først og fremmest – med fællesbadet i tankerne – kendte man ikke kønsygdomme som gonore og syfilis. Heller ikke AIDS naturligvis. Kredsløbssygdomme kendte man udmærket, men de har ikke haft nær det samme omfang som i dag. Det samme gælder kræft. Man var ikke udsat for luftforurening eller kemikaliefyldt kost. Generelt må man sige, at det antikke menneske levede sundt, (se afsnittet om mad nedenfor) meget tæt på den direkte produktion af fødemidler. Forskellige former for betændelsestilstande må dog have været en prøvelse, og ikke blot det, men en næsten uhelbredelig lidelse, som ofte måtte ende med døden.